

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДЕРЖАВНИХ КОМЕРЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ

ЛОТОЦЬКА Оксана Леонідівна - здобувач, Академія адвокатури України

В статті автор досліджує проблемні питання, пов'язані з статусом державних комерційних підприємств як суб'єктів громадянського права і доводить необхідність внесення змін до законодавства, яким виключити такі підприємства з переліку юридичних осіб публічного права.

Ключові слова: суб'єкт цивільного права, приватне та публічне право, держава, державне підприємство.

Постановка проблеми

Приводом для написання статті слугує певна, на думку автора, невизначеність у класифікації та правосуб'єктності деяких суб'єктів цивільного права. Мова йде про таких юридичних осіб публічного права, як державні комерційні підприємства. Згідно з чинним законодавством, такі підприємства є юридичними особами публічного права, однак такий підхід є спірним та порушує загально визнаний принцип рівності усіх форм власності та рівноправності учасників цивільно-правових відносин.

Останні дослідження та публікації

Слід зазначити, що недосконалість чинного законодавства у регулюванні правового статусу державних комерційних підприємств зумовила той факт, що дане питання було і залишається предметом наукових досліджень. Зокрема, до його розгляду зверталися Т. Блащук, С. Шаповалов, В. Бірю-

ков, аналізуючи ті чи інші аспекти вказаної проблеми.

Постановка завдання

Автор у даній статті намагається комплексно здійснити огляд проблемних питань правового статусу державних комерційних підприємств та запропонувати власне вирішення вказаної проблеми.

Виклад тексту статті

Цивільний кодекс (ЦК) України 2004 року [1] закріпив загально визнаний поділ юридичних осіб на осіб публічного права та осіб приватного права. Зокрема, у статті 81 ЦК закріплено положення, що юридичні особи, залежно від порядку їх створення, поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права. Причому у цій статті законодавець закріпив також критерії такого поділу, зазначивши, що юридична особа приватного права створюється на підставі установчих документів відповідно до статті 87 цього Кодексу, а юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування.

Згідно з ч. 3 вказаної статті порядок створення, організаційно-правові форми та правовий статус юридичних осіб приватного права регулюється Цивільним кодексом України, а порядок утворення та правовий статус юридичних осіб публічного права

встановлюються Конституцією України та законом.

З логіки законодавця та загальнови-значених положень щодо поділу юридичних осіб як суб'єктів цивільного права на осіб публічного та приватного права слідує, що до юридичних осіб публічного права слід відносити державні органи та установи, державно-владними повноваженнями. А до юридичних осіб приватного права належать усі інші юридичні особи, зокрема, комерційні підприємства, господарські товариства тощо, які вступають у цивільно-правові відносини як рівноправні учасники.

На думку автора, саме такий підхід і відповідає здоровому глузду та сутності поділу учасників цивільно-правових відносин на юридичних осіб публічного та приватного права, а також загальним критеріям розмежування публічного та приватного права. Зокрема, теорія поділу права на публічне і приватне є багатоаспектним явищем, яке має як теоретичну, так і практичну цінність. Одночасно проблема співвідношення приватного і публічного права важлива тому, що її розв'язання дозволить вирішити значну кількість актуальних практичних питань, зокрема, щодо ролі держави як публічної інституції в житті суспільства, можливих меж втручання її в економіку тощо. Сьогодні правові системи багатьох цивілізованих країн ґрунтуються на принципі поділу права на приватне і публічне (Італія, Іспанія, Німеччина, Франція тощо). Світова юридична наука визнає поділ права на приватне і публічне певною мірою умовним, але в той же час необхідним [5]. Щодо сутнісних відмінностей публічного права від приватного, то науковці зазначають, що в публічно-правових відносинах сторони виступають як юридично нерівноправні, коли однією з таких сторін завжди виступають держава або її орган (посадова особа), що наділені владними повноваженнями. Приватноправові ж відносини побудовані на засадах координації суб'єктів. Приватне право є системою децентралізованого регулювання відносин життєдіяльності, а найбільш істотними формальними елементами приватного права визнають рівність

суб'єктів правовідносин у взаємозв'язку з можливістю реалізації свободи волевиявлення в межах диспозитивних правових норм [5]. Як слушно зауважує Блащук Т.В., на юридичних осіб публічного права як суб'єктів цивільно-правових відносин більшою мірою впливає плановість державних програм розвитку, підпорядкованість публічним інтересам [4].

Однак зазначеним вище законодавчим та науковим положенням щодо поділу юридичних осіб певною мірою, на думку автора, суперечать інші норми ЦК та Господарського кодексу (ГК) України [2]. Зокрема, у ч. 2 ст. 167 ЦК, де закріплено правові форми участі держави у цивільних відносинах, зазначено, що держава може створювати юридичні особи публічного права (державні підприємства, навчальні заклади тощо) у випадках та в порядку, встановлених Конституцією України та законом. Наступна частина цієї статті ЦК закріплює, що держава може створювати юридичні особи приватного права (підприємницькі товариства тощо), брати участь у їх діяльності на загальних підставах, якщо інше не встановлено законом.

Як бачимо, законодавець відніс державні підприємства до юридичних осіб публічного права. ГК України поділив державні унітарні підприємства на два види – державні казенні підприємства та державні комерційні підприємства (ч. 8 ст. 73 ГК). Ст. 73 ГК закріплює, що державне унітарне підприємство утворюється компетентним органом державної влади в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини державної власності, як правило, без поділу її на частки, і входить до сфери його управління. Порівнянні зазначеного положення зі змістом вищенаведеної норми ст. 81 ЦК дає можливість беззаперечно віднести всі державні унітарні підприємства, як казенні, так і комерційні, до юридичних осіб публічного права.

Чому ж законодавець розділив державні підприємства на два види? Згідно зі статтею 74 ГК державне комерційне підприємство є суб'єктом підприємницької діяльності, діє на основі статуту або модельного статуту і несе відповідальність за наслідки своєї ді-

яльності усім належним йому на праві господарського відання майном згідно з цим Кодексом та іншими законами, прийнятими відповідно до цього Кодексу. Статус казенного підприємства визначений у ст. 76 ГК. Згідно з цією статтею казенні підприємства створюються у галузях економіки, в яких: законом дозволено здійснення господарської діяльності лише державним підприємствам; основним (понад п'ятдесят відсотків) споживачем продукції (робіт, послуг) виступає держава; за умовами господарювання неможлива вільна конкуренція товаровиробників чи споживачів; переважаючим (понад п'ятдесят відсотків) є виробництво суспільно необхідної продукції (робіт, послуг), яке за своїми умовами і характером потреб, що ним задовольняються, як правило, не може бути рентабельним; приватизацію майнових комплексів державних підприємств заборонено законом. Згідно з ч. 1 ст. 77 ГК казенне підприємство здійснює господарську діяльність відповідно до виробничих завдань органу, до сфери управління якого воно входить.

Тобто, як бачимо, саме казенне підприємство має так званий винятковий «публічний» статус, оскільки здійснює свою діяльність у тих сферах, де приватному бізнесу здійснювати діяльність або не вигідно, або заборонено законодавчо. Вважаю, що саме державні казенні підприємства і повинні мати статус юридичних осіб публічного права.

Що ж нам показав аналіз статусу державного комерційного підприємства? Такий аналіз дає можливість стверджувати, що це є звичайне комерційне підприємство як учасник господарювання, що функціонує з метою отримання прибутку. Відмінність державних комерційних підприємств від суб'єктів господарювання – юридичних осіб приватного права лише у формі власності. Тоді чому ж такі підприємства повинні мати саме статус юридичних осіб публічного права? Слід погодитися з думкою.

Така точка зору автора базується на наукових позиціях А. С. Довгерта, який як ознаки юридичних осіб публічного права називав публічний характер їхніх цілей, наявність у багатьох випадках владних по-

вноважень чи особливого характеру членства [6, с. 6]. Крім того, дослідники звертали увагу й на ту обставину, що має значення не лише мета створення юридичної особи, а й галузь, у якій має діяти та чи інша організація. Якщо юридична особа має діяти у галузі публічного права і виконувати відповідні адміністративні, освітні тощо функції, то вона є суб'єктом публічного права і має створюватися у порядку, визначеному для таких осіб. Якщо ж юридична особа має функціонувати у галузі приватного права як його суб'єкт, то вона повинна створюватися в порядку, встановленому для юридичних осіб приватного права [8, с. 125-126].

Аналогічний підхід застосував і О. Кравчук, який зробив висновок, що законодавець з недостатньою точністю розмежував юридичних осіб на юридичних осіб приватного та публічного права. Наприклад, згідно з ЦК України навчальний заклад, створений державою, є юридичною особою публічного права (ст. 167), а приватний навчальний заклад – юридичною особою приватного права. Ці заклади відрізняються один від одного лише формою власності, а згідно з Конституцією України всі форми власності є рівноправними, а отже, на обидва навчальні заклади повинен поширюватися єдиний порядок створення та діяльності. Автор зазначає, що класифікацію юридичних осіб необхідно вдосконалити, передбачивши, що юридичні особи публічного права – це державні органи, на які законом покладено владні повноваження, та органи місцевого самоврядування. Решту юридичних осіб, зокрема й державні та комунальні підприємства, слід віднести до юридичних осіб приватного права. Тоді можна буде передбачити, що об'єктами цивільно-правових угод може бути будь-яка юридична особа приватного права [7, с. 87]. Із зазначеним твердженням можна погодитися частково, адже, на мою думку, все ж діяльність державних казенних підприємств як юридичних осіб публічного права повинна мати місце, що зумовлено особливим статусом таких підприємств.

Особливості господарської діяльності державних комерційних підприємств визначені ст. 75 ГК. Зокрема, державне ко-

мерційне підприємство зобов'язане приймати та виконувати доведені до нього в установленому законодавством порядку державні замовлення, враховувати їх при формуванні виробничої програми, визначенні перспектив свого економічного і соціального розвитку та виборі контрагентів, а також складати і виконувати річний та з поквартальною розбивкою фінансовий план на кожен наступний рік. Окрім цього, ч. 7 ст. 74 ГК надає можливість перетворення державного унітарного комерційного підприємства може у державне акціонерне товариство, 100 відсотків акцій якого належать державі.

Тобто ніяких «публічних» особливостей статусу з наведених законодавчих положень щодо діяльності державних комерційних підприємств не бачимо, окрім обов'язку приймати та виконувати доведені до нього в установленому законодавством порядку державні замовлення. Однак такі ж замовлення, які є комерційно вигідними, можуть із успіхом виконувати будь-які підприємства, незалежно від форми власності. А якщо таке замовлення не є комерційно вигідним, то для їх виконання існують державні казенні підприємства, які, як зазначено вище, можуть виробляти суспільно необхідну продукцію (роботи, послуги), які за своїми умовами і характером потреб, що ними задовольняються, як правило, не є рентабельними.

Отже, на думку автора, таке надання державним комерційним підприємствам статусу юридичних осіб публічного права порушує рівність форм власності та рівноправність учасників цивільно-правових відносин. Державні комерційні підприємства за своїм статусом є звичайними суб'єктами господарювання, які виступають у цивільно-правових та господарсько-правових відносинах нарівні з іншими суб'єктами. Слід погодитися з точкою зору В. І. Бірюкова, що правова конструкція «державного комерційного підприємства є наслідком командно-адміністративної системи, що діяла в СРСР, на сьогоднішній день навряд чи відповідає вимогам ринкової економіки. Ті переваги, які начебто має вказаний вид організаційно-правової форми підприєм-

ницьких юридичних осіб створює плутанину й неузгодженість у загальній системі юридичних осіб. Вирішення завдань щодо захисту інтересів держави, як засновника при здійсненні підприємницької діяльності цілком можна досягнути приватноправовими засобами. Зокрема, через створення господарських товариств, встановлення обмежень у статутах таких товариств щодо виконавчих органів цих товариств. Зокрема, прикладом такого підходу автор називає створення в Європейському Союзі за участі держави акціонерних товариств, у яких державі належать так звані «золоті акції», що надають виключне право приймати рішення з ключових питань діяльності товариства. Крім того, дієвим засобом захисту інтересів держави, як засновника (учасника) господарських товариств, може стати встановлення щодо керівників підприємницьких юридичних осіб повної цивільної відповідальності, а не відповідальності згідно з трудовим законодавством [3, с. 167].

Висновки

Таким чином, як показало проведене дослідження, державні комерційні підприємства повинні мати статус юридичних осіб приватного права. Це питання можна врегулювати на законодавчому рівні шляхом внесення змін до ч. 2 і 3 ст. 167 ЦК, яка визначає правові форми участі держави у цивільних відносинах. Зокрема, згадку про державні комерційні підприємства слід вилучити з ч. 2 ст. 167 ЦК, яка визначає юридичних осіб публічного права, які може створювати держава, та зазначити таких осіб у ч. 3 ст. 167 ЦК, де вказуються юридичні особи приватного права, створювані державою. Що стосується юридичних осіб публічного права, то автор вважає за необхідне уточнити в ч. 2 ст. 167 ЦК, що такими є у тому числі державні казенні підприємства.

Література

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № № 40-44. – С. 356.
2. Господарський кодекс від 16 січня

АНОТАЦІЯ

У статті автор досліджує проблемні питання, пов'язані зі статусом державних комерційних підприємств як суб'єктів цивільного права, та доводить необхідність внесення змін у законодавство, яким виключити такі підприємства з переліку юридичних осіб публічного права.

SUMMARY

In the article the author investigates the problem questions connected with the status of state-owned commercial entities as subjects of civil law and proves the necessity of introducing changes in the legislation, which exclude such establishments from the list of legal entities of public law.

203 року № 436-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 18 – 22. – Ст. 144.

3. Бірюков В.І. Деякі цивільно-правові аспекти статусу державних комерційних підприємств // Часопис Київського університету права. – 2012. – Випуск 4. – С. 165-168.

4. Блащук Т.В. Особливості участі юридичних осіб публічного права у цивільних відносинах // Приватне право і підприємництво. Збірник наукових праць. – 2009. – Випуск 8. – С. 51-56.

5. Борисевич С.О. Критерії розмежування публічного і приватного права // Наукові розвідки з державного та муніципального управління. Збірник наукових праць.

– 2011. – Випуск 2 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nrzd/2011_2/1.pdf

6. Довгерт А. С. Поняття та класифікації юридичних осіб у новому Цивільному кодексі України / Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. – Одеса. – 2004. – Вип. 23. – С. 6.

7. Кравчук О. Майновий аспект правового статусу юридичних осіб за новим Цивільним кодексом України // Право України. – 2003. – Випуск 12. – С. 86-88.

8. Цивільне право України: Підручник / Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. – К., 2003. – 776 с.